

VAI PAMATIZGLĪTĪBA IEGŪSTAMA BEZ MAKSAS?

Jānis Dzanuškāns,
Mg.iur., zvērināts
advokāts,
advokātu biroja
"Dzanuškāns & partneri"
vadītājs

Dažas diskusijas tādā vai citādā formā aktualizējas regulāri. Viena no tādām sabiedrībā uzvirto katra mācību gada sākumā – par Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā noteikto: *"Ikvienam ir tiesības uz izglītību. Valsts nodrošina iespēju bez maksas iegūt pamatizglītību un vidējo izglītību."* Turklāt tiesības iegūt bezmaksas izglītību paredz arī Latvijai saistoši starptautiskie dokumenti, piemēram, ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, ANO Konvencija par bērna tiesībām u.c.

Mācību līdzekļi jāpērk vecākiem

Diskusiju pamatā ir neviennozīmīga izpratne par to, ko nozīmē izglītību iegūt bez maksas. Vai bez maksas ir tiesības saņemt mācību procesu – apriekotas mācību telpas un skolotāju, kurš vada mācību darbu? Vai papildus arī mācību procesā nepieciešamos mācību līdzekļus, kas atbilstoši Izglītības likuma 1. panta terminu skaidrojumam ir izglītības programmu īstenošanai nepieciešamā literatūra, uzskates un tehniskie līdzekļi, materiāli un iekārtas? Diskusiju, uzsākot jauno mācību gadu, ikreiz rada skolēnu vecāku neizpratne par prasību mācību grāmatas iegādāties par personiskajiem līdzekļiem.

Saistībā ar mācību grāmatām nav vienlīdzīgas pieejas, jo situācija Latvijā ir ļoti dažāda. Arī Latvijas Republikas Valsts kontrole revīzijas ziņojumā "Vispārējās izglītības sistēmas realizācija atbilstīgi izvirzītajiem mērķiem" secinājusi, ka *"pašvaldību piešķirtais finansējuma apjoms grāmatu un periodisko izdevumu iegādei starp pašvaldībām ir atšķirīgs. [...] Fakts, ka 71% no revīzijā iekļautajām pašvaldībām 2006. gadā nebija nodrošinājušas normatīvā akta prasības attiecībā uz grāmatu iegādes normatīvu¹, norāda uz to, ka nepietie-*

kama finansējuma apstākļos skolēniem var tikt uzdots pirkt mācību grāmatas, tādējādi nenodrošinot skolēnu tiesības uz bezmaksas izglītību".² Ņemot vērā pašreizējo ekonomisko situāciju, pēdējos gados valsts un pašvaldību finansējums ir ievērojami samazināts³, kas, visticamāk, attiecas arī uz iespējām nodrošināt normatīvam atbilstošu finansējumu.

2008. gadā pēc savas iniciatīvas šo jautājumu pētīja arī Latvijas Republikas Tiesībsargs. Atzinumā pārbaužu lietā "Vai mācību grāmatu iegāde par skolēnu ģimeņu līdzekļiem ir pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā noteikto?" secināts, ka *"nodrošinājums ar mācību grāmatām ir tiesību uz bezmaksas izglītību neatņemama sastāvdaļa. Mācību grāmatu iegāde par skolēnu ģimeņu līdzekļiem ir pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes 112. pantā noteikto"*.⁴

Taču ar nožēlu jāsecina, ka vecāki, kaut gan nav apmierināti, tomēr necenšas diskutēt ar skolu pārstāvjiem, kādēļ gadu no gada jāiegādājas mācību grāmatas, šim mērķim tērējot prāvas naudas summas. Tiesībsarga atzinumā arī teikts, ka *"attīstoties izpratnei par tiesībām uz bezmaksas izglītību, būtu jāvērtē ne tikai skolēnu nodrošinājums ar bezmaksas grāmatām, bet arī mācību burtnīcām un citiem izglītības iegūšanas procesā nepieciešamajiem mācību līdzekļiem"*. Tas šķiet visai pamatoti, jo, ja ģimenei nav līdzekļu skolas piederumu iegādei, tad bērna iespējas vienlīdzīgi ar citiem skolēniem iegūt izglītību ir ierobežotas.

Obligātie ziedojumi

Otrs diskutablais jautājums, kas jāvērtē kontekstā ar bezmaksas izglītību, ir vecāku ziedojumi skolai. Izglītības likums nosaka, ka izglītības iestādes var saņemt papildu finanšu līdzekļus ziedojumu un dāvinājumu veidā un šādi iegūti līdzekļi ieskaitāmi attiecīgās izglītības iestādes speciālā budžeta kontā un lietojami tikai izglītības iestādes attīstībai, mācību līdzekļu iegādei, iestādes aprikojuma iegādei, pedagogu un izglītojamo materiālajai stimulēšanai un to pedagogu darba samaksai, kuri īsteno profesionālās pamatizglītības, profesionālās vidējās izglītības vai profesionālās ievirzes izglītības programmas sportā, mūzikā un mākslā valsts vai pašvaldību izglītības iestādēs. Savukārt Vispārējās izglītības likums nosaka, ka izglītības iestādes padome veic izglītības iestādē

¹ Atbilstoši Ministru kabineta 2001. gada 25. septembra noteikumiem nr. 415 "Bibliotēku darbībai nepieciešamā finansējuma normatīvi" grāmatu un periodisko izdevumu finansēšanas normatīvs pamatizglītības, vispārējās vidējās izglītības un profesionālās izglītības iestāžu bibliotēkās – ne mazāk kā septiņi lati uz vienu izglītojamo un pedagogu.

² Ziņojums pilnā apjomā pieejams – www.lrvk.gov.lv/uplo-ad/24.PIELIKUMS_Revizijas_zinojums.doc.

³ 2010. gadā valsts finansējums mācību grāmatu iegādei bija 0,69 lati uz vienu skolēnu (2006. g. – 1,77 lati).

⁴ Atzinums pilnā apjomā pieejams – www.tiesibsargs.lv/files/download/Atzinums_par_macibu_gramatam.doc.

pieņemto ziedojumu uzskaiti, lemj par to izlietošanu un sniedz pārskatu par to vecāku pilnsapulcei.

Eiropas izglītības sistēmu informācijas tīkla *Eurydice* publikācija "Skolu autonomija Eiropā. Politika un prakse" apstiprina, ka saistībā ar privāto līdzekļu vākšanu izglītības iestādēs Eiropas Savienības prakse ir ļoti atšķirīga. Tā, piemēram, Islandē skolām privāto līdzekļu vākšana un izmantošana nav atļauta, Dānijā skolām ir atļauts vākt līdzekļus, taču nav autonomijas šo līdzekļu tērēšanā, Somijā dažas pašvaldības pilnvaro skolas vākt privātos līdzekļus, tomēr kontrolē to izlietojumu. Šie līdzekļi parasti netiek tērēti pedagoģu algošanai. Ziņojumā norādīts uz plašo autonomiju līdzekļu tērēšanā Latvijas skolās.⁵

Vecāku brīvprātīga ziedojumu izmantošana atsevišķu skolas darba aspektu uzlabošanai ir atbilstoša rīcība, taču SIA "Initiative/VIA" 2008. gadā veiktais pētījums par vecāku ziedojumiem izglītības iestādēs atklāj, ka 77% aptaujāto ģimeņu, kurās ir skolēns, gada laikā skolai ziedo vismaz 50 latus, turklāt 28% no aptaujātajiem vecākiem uzskata, ka līdzekļu ziedošana ir normāla parādība, lai skolēni varētu mācīties normālos apstākļos.⁶ Tas norāda uz uzskatu, ka bez vecāku finansiālās līdzdalības mācību vide nav apmierinoša stāvoklī, kas vērtējams kā apdraudējums kvalitatīvas izglītības ieguvei, ko, pēc likumos noteiktā, vajag nodrošināt valstij un pašvaldībai.

Ziedojums apmaiņai pret kvalitatīvāku mācīšanu

Ziedojuma jēdziens saistīts ar personas brīvprātīgu rīcību. Kamēr līdzekļu ziedošanas fakts un apmērs ir vecāku brīvas gribas izpausme, problēmu nav, taču zināms, ka nereti skolas vai klašu audzinātāji vecākus lūdz maksāt konkrētas naudas summas, norādot konkrētu līdzekļu nepieciešamības mērķi. To apstiprina arī skolu pārstāvji.⁷ Protams, ikviens vecāks vēlas, lai skolā bērns justos komfortabli, taču nereti ir situācijas, kad vecāki nevēlas vai nevar veikt skolas pieprasītos maksājumus, taču to dara, jo baidās, ka pretējā gadījumā bērns saņems nevienlīdzīgu attieksmi no skolotāja puses tieši lūgtā maksājuma neizpildes dēļ.

Pētījums vērš uzmanību arī uz dažiem riska faktoriem, piemēram, 24% respondentu apstiprinājuši, ka ziedojumiem bijis noteikts apmērs un noteikts termiņš, kas liek apšaubīt ziedojuma brīvprātības un bezmaksas izglītības ieguves faktu. Pretēji Izglītības likumā noteiktajai kārtībai, naudas līdzekļu iekasētājs 25% gadījumu bijis klases audzinātājs, bet īpašā fondā iemaksas veikuši vien 28% aptaujāto. Faktu, ka līdzek-

Ju izmantošana kopumā nav caurskatāma, apstiprina dati, ka 31% aptaujāto nav saņēmuši nekādu informāciju par savākto līdzekļu izlietošanu.

Informāciju par ziedojumu ietekmi uz skolēnu iespējām iegūt vienlīdzīgu izglītību sniedz 2006. – 2008. gadā veiktais pētījums "Vecāku neformālie maksājumi skolai", kas tika veikts septiņās valstīs, tajā skaitā Latvijā. Pētījums apliecina, ka "80% vecāku uzskata, ka skolēni iegūst kvalitatīvu izglītību neatkarīgi no veiktajām iemaksām. Lielākā daļa vecāku, skolotāju un direktoru Azerbaidžānā un Tadžikistānā uzskata, ka vecāku maksājumi grauj mācību procesu, pārējās pētījuma dalībvalstīs, tajā skaitā Latvijā, šī situācija vērtēta neviennozīmīgi – lielākā daļa uzskata, ka vecāku maksājumi netraucē izglītības procesam, tomēr 35% vecāku, 31% skolotāju un 35% direktoru Latvijā norāda uz maksājumu graujošo ietekmi uz izglītības procesu. 37% vecāku un 14% skolotāju uzskata, ka vecāki "bieži" vai "vienmēr" veic neformālos maksājumus apmaiņā pret kvalitatīvāku mācīšanu".⁸

Rakstā minētais norāda, ka Satversmes norma par bezmaksas izglītību ir pretrunā ar reālo situāciju Latvijā. Taču vai esam gatavi iestāties par pārmaiņām? Izglītības kvalitātes valsts dienestā trīs gadu laikā iesniegtas tikai 13 sūdzības⁹ par maksājumiem izglītības iestādēs, turklāt daļu no tām vecāki vēlējušies iesniegt anonīmi. Tas ļauj secināt – lai gan vecāki ir neapmierināti ar skolu personāla prasībām attiecībā par mācību grāmatu iegādi un "obligāto ziedojumu" iekasēšanu, tie ir kūtri, aizstāvot savas tiesības savu bērnu interešu vārdā.

⁵ Publikācija pieejama – http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/090LV.pdf.

⁶ Raksts par pētījuma rezultātiem pieejams – www.apollo.lv/portal/life/articles/136050.

⁷ Matisāne I. Kā vecāku maksājumus skolai veikt civilizēti, nevis aizliegt. Raksts pieejams – <http://lv.lv/?menu=doc&sub=pp-skaidrojumi&id=199449>.

⁸ Plašāka informācija par pētījumu pieejama – <http://www.politika.lv/index.php?f=1518>.

⁹ 30.10.2009. Izglītības un zinātnes ministrijas informatīvais izdevums nr. 20. Pieejams – www.izm.gov.lv/upload_file/izdevums/Oktobris_2009_IZM_elektroniskais.pdf.